

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
دانشگاه تربیت معلم آذربایجان
دانشکده الهیات
گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی

پایان نامه ی مقطع کارشناسی ارشد
رشته ی فقه و مبانی حقوق اسلامی

بررسی فقهی ربای قرضی با توجّه به ماهیت پول امروزی و تورّم

استاد راهنما:
دکتر محمد امین فرد

استاد مشاور:
دکتر رضا الهامی

پژوهشگر:
احد ناصری

شهریور/۱۳۸۷
تبریز / ایران

تقدیم به :

محضر مبارک یگانه منجی عالم بشریت
حضرت مهدی موعود عجل الله فرجه الشریف

و

همسرفداکارم که مشکلات و مصائب طول تحصیل را تحمل کرده و یاریم داد

تا این بار سنگین را به منزل برسانم

و

فرزند دلبندم، رویا.

تشکر و قدردانی

باسپاس خداوند متعال که یاریم داد تا این وظیفه ی سنگین رابه مقصد برسانم.

از زحمات استاد عزیزم، جناب آقای دکتر محمد امین فرد، ریاست محترم دانشگاه که با راهنمایی های ارزنده خود مرا در تدوین این پایان نامه، یاری فرمودند و در طول تحصیل در دانشگاه پیوسته مشوقم بودند نهایت تشکر را دارم.

از استاد بزرگوارم، جناب آقای دکتر رضا الهامی که زحمت مشاوره ی این پایان نامه به عهده ی ایشان بود، و با تشویق های مستمر خود و با متذکر شدن نکات لازم، مرا در تدوین این پایان نامه یاری فرمودند، تشکر می کنم.

از اساتید بزرگوار آقایان دکتر حسین ایمانی و دکتر مصطفی السان که زحمت داوری این پایان نامه به عهده ی شان بود، نهایت تشکر را دارم.

از مسئولین محترم تحصیلات تکمیلی دانشگاه که در صدور مجوز دفاعیه نهایت همکاری را با اینجانب نمودند، کمال تشکر را دارم.

همچنین از تمام دوستان و عزیزانی که به نوعی در تنظیم این پایان نامه با اینجانب همکاری نمودند، نهایت تشکر و قدردانی را دارم.

احد ناصری

شهر و یور / ۱۳۸۷

تبریز / ایران

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
چکیده	یک
پیشگفتار	دو
مقدمه	۱

فصل اول: کلیات

۱-۱- ربا در لغت	۷
۲-۱- ربا در اصطلاح	۸
۳-۱- اقسام ربا	۹
۱-۳-۱- ربای معاملی	۹
۲-۳-۱- ربای قرضی	۱۲
۱-۱-۳-۱- موضوع ربای معاملی	۱۴
۱-۱-۳-۱- مکیل و موزون بودن	۱۴
۲-۱-۳-۱- اتحاد در جنس	۱۷
۳-۱-۳-۱- زیاد بودن عوض یا معوض	۱۹
۱-۲-۳-۱- موضوع ربای قرضی	۱۹
۴-۱- تاریخچه ی ربا و قرض پیش از اسلام	۲۰
۵-۱- حرمت ربا	۲۱
۶-۱- حکم رباخوار	۲۳

فصل دوم: ادله و فلسفه ی حرمت ربا

۱-۲- ادله ی حرمت ربا	۲۵
۱-۱-۲- دلیل اول: آیات قرآن	۲۵
۱-۱-۱-۲- مراحل تشریح حرمت ربا	۲۶
۱-۱-۱-۱-۲- مرحله ی نخست: تحریم ربا برای پیامبر(ص)	۲۶
۲-۱-۱-۱-۲- مرحله ی دوم: ناپسند شمردن رباخواری	۲۷
۳-۱-۱-۱-۲- مرحله ی سوم: نقل حکایت عبرت آموز رباخواری یهود	۲۷
۴-۱-۱-۱-۲- مرحله ی چهارم: تحریم ربای قرضی	۲۸

عنوان

صفحه

۲۸ ۲-۱-۱-۱-۱-۵- مرحله ی پنجم: تحریم قاطع و کلی ربا
۲۹ ۲-۱-۱-۲- نقد و بررسی نظریه ی تدریج
۲۹ ۲-۱-۱-۲-۱- بررسی مرحله ی نخست (سوره مدثر آیه ۶)
۳۱ ۲-۱-۱-۲-۲- بررسی مرحله ی دوم (سوره روم ، آیه ۳۹)
۳۱ ۲-۱-۱-۳- بررسی مرحله ی سوم (سوره نساء، آیه ۱۶۱)
۳۲ ۲-۱-۱-۴- بررسی مرحله ی چهارم (سوره آل عمران ، آیه ۱۳۰ و ۱۳۱)
۳۴ ۲-۱-۱-۵- بررسی مرحله ی پنجم (سوره بقره ، آیات ۲۷۵-۲۷۹)
۳۵ ۲-۱-۲- دلیل دوم: روایات
 ۲-۱-۲-۱- گروه اول : روایاتی که در آنها ربا خواری در آنها با عمل زشت منافی عفت مقایسه شده و حتی از آن هم بدتر شمرده شده است
۳۵ ۲-۱-۲-۲- گروه دوم: روایاتی که در آنها ربا و تمام کسانی که به نوعی با آن ارتباط دارند لعنت شده است
۳۶ ۲-۱-۳- گروه سوم: روایاتی که ربا را به عنوان بدترین و خبیث ترین نوع معاملات می داند
۳۷ ۲-۱-۴- گروه چهارم: روایاتی که بر هلاکت ربا خواران در دنیا دلالت دارد
۳۷ ۲-۱-۵- گروه پنجم: روایاتی که دلالت دارند بر این که هر نوع قرضی که سود آوری داشته باشد حرام است
۳۸ ۲-۱-۳- دلیل سوم: اجماع
۳۹ ۲-۲- فلسفه ی حرمت ربا
۴۱ ۲-۲-۱- ربا اکل مال به باطل است
۴۱ ۲-۲-۲- ربا بازدارنده مردم از تلاشهای اقتصادی سازنده است
۴۳ ۲-۲-۳- ربا مصادق ظلم است
۴۴ ۲-۲-۴- ربا باعث تضعیف عواطف انسانی است

فصل سوم: بررسی راههای فرار از ربا

۴۷ ۳-۱- حيله در ربا
۴۸ ۳-۱-۱- حيله در رباى معاملى
۴۹ ۳-۱-۲- حيله در رباى قرضى
۵۲ ۳-۲- آیات مربوط به ربا

عنوان

صفحه

۵۳	۳-۲-۱- آیه ی اوّل: سوره بقره، آیه ۲۷۵.....
۵۵	۳-۲-۲- آیه ی دوّم: سوره بقره آیه ۲۷۹.....
۵۵	۳-۲-۳- آیه ی سوّم: سوره بقره آیه ۲۸۰.....
۵۶	۳-۳- دیدگاه مخالفان حيله های ربوی
۵۸	۳-۴- دیدگاه موافقان حيله های ربوی
۵۹	۳-۵- اشکال های وارده بر حيله های ربا.....
۵۹	۳-۵-۱- دلالت آیه ی شریفه ی «لاتظلمون ولا تظلمون» بر حرمت ربا.....
۵۹	۳-۵-۲- تعلیل مسلم و معروف روایات
۵۹	۳-۵-۳- تعلیل دیگری که در روایات آمده است.....
۵۹	۳-۵-۴- دلالت آیه ی شریفه ی «احلّ الله البيع وحرّم الربا» بر حرمت ربا.....
۶۰	۳-۵-۵- روایاتی که درخصوص ربا آمده است.....
۶۰	۳-۶- بررسی راههای جدید فرار از ربا و اشکال های وارده بر آنها.....
۶۱	۳-۶-۱- اوراق قرضه.....
۶۱	۳-۶-۱-۱- اقسام اوراق قرضه و حکم خرید و فروش آنها.....
۶۳	۳-۶-۲- سپرده های سرمایه گذاری دربانک
۶۴	۳-۶-۳- فروش اقساطی سهم الشرکه.....
۶۴	۳-۶-۴- اوراق مشارکت
۶۵	۳-۷- خروج از حکم ربا
۶۵	۳-۷-۱- ربای میان مسلمان و کافر حربی.....
۶۵	۳-۷-۲- ربای بین پدر و فرزند.....
۶۵	۳-۷-۳- ربای مرد و همسرش.....

فصل چهارم: بررسی ماهیت پول امروزی با توجه به توّم

۶۹	۴-۱- تعریف پول
۷۰	۴-۲- پول در عرف
۷۲	۴-۳- تاریخچه ی پول
۷۲	۴-۳-۱- مبادلات پایاپای
۷۴	۴-۳-۲- پول فلزی

عنوان

صفحه

۷۴ ۳-۳-۴ پول کاغذی
۷۴ ۱-۳-۳-۴ تفاوت اسکناس و پول فلزی
۷۵ ۴-۳-۴ پول الکترونیکی
۷۶ ۵-۴ اشتراک پول قدیم و جدید
۷۶ ۶-۴ تفاوت پول قدیم و جدید
۷۸ ۷-۴ پول امروزی در فقه
۷۸ ۸-۴ مال از نظر لغت شناسان
۷۹ ۹-۴ مال از نظر فقیهان
۸۱ ۱۰-۴ دیدگاه‌های دانشمندان پیرامون مالیت پول اعتباری
۸۳ ۱۱-۴ اثبات مالیت پول امروزی
۸۵ ۱۲-۴ پول امروزی مثلی است یا قیمی؟
۸۷ ۱۳-۴ نظرات دانشمندان
۹۰ ۱۴-۴ ضمانت پول

فصل پنجم: بررسی جریمه‌ی دیرکرد و ارتباط آن با ربا

۹۶ ۱-۵ جریمه‌ی دیرکرد
۹۸ ۲-۵ تبیین مستند فقهی جواز اشتراط جریمه‌ی دیرکرد در ضمن عقد
۹۹ ۱-۲-۵ احتمال صدق ربای قرضی
۱۰۱ ۲-۲-۵ احتمال صدق تمدید مدت در برابر افزایش بدهی
۱۰۲ ۳-۵ جایگزین مناسب به جای جریمه دیرکرد
۱۰۲ ۱-۳-۵ جایزه‌ی خوش حسابی
۱۰۲ ۲-۳-۶ اعتبار سنجی مشتریان
۱۰۵ نتیجه‌گیری
۱۰۷ فهرست منابع و مأخذ

چکیده‌ی لاتین

چکیده:

هدف از این پایان نامه، بررسی فقهی ربای قرضی با توجه به ماهیت پول امروزی و تورم است. این پایان نامه، مشتمل بر یک مقدمه و پنج فصل و نتیجه گیری می باشد. در فصل اول به کلیات، شامل ربا و اقسام آن، موضوع ربا، تاریخچه و حرمت ربا و حکم رباخوار اشاره شده است. در فصل دوم ادله و فلسفه حرمت ربا مورد بررسی قرار گرفته است. در فصل سوم، راههای فرار از ربا و راههای جدید حذف آن نقد و بررسی شده است. در فصل چهارم پول امروزی با توجه به تورم و کاهش ارزش آن مورد ارزیابی قرار گرفته است، و در فصل پنجم به بررسی جریمه ی دیرکرد و ارتباط آن با ربا اشاره شده است. براساس فرضیه های تحقیق، ربا در معاملات در صورت معامله ی یک شیء با مثل آن همراه با زیاده عینی یا حکمی و در قرض با دریافت اضافی تحقق می یابد. حرمت ربا با کتاب، سنت و اجماع قابل اثبات است. با بررسی حیل های مربوط به ربا به این نتیجه رسیدیم که؛ گرفتن زیاده حرمت است، جز در موارد خاصی که روایات حیل بیان نموده است و امروزه اوراق مشارکت مناسب ترین ابزار برای حذف ربا می باشد چون این اوراق ضمن مشروع بودن با توجه به نوع فعالیت و مدت آن در قالب عقود مضاربه، مزارعه، مساقات و شرکت منتشر می شوند. اخذ اضافی در پول امروزی به خاطر قیمی بودن آن در طول زمان با توجه به کاهش ارزش آن به خاطر تورم منجر به ربا نمی شود بلکه به عنوان جبران کاهش ارزش پول است، بالأخره اخذ جریمه ی دیرکرد که، امروزه به وسیله بانک ها اجرا می شود و به تصویب شورای نگهبان هم رسیده است، چون که با فتوای امام راحل مبنی بر حرمت دریافت جریمه ی دیرکرد و باطل بودن آن، مخالف است، حرام بوده و به خاطر اضافه شدن به اصل قرض، ربا محسوب می شود. بنابراین، بانک می تواند به جای دریافت جریمه ی دیرکرد از ابزارهای جایگزین مناسبی از قبیل جایزه ی خوش حسابی، اعتبار سنجی مشتریان و... استفاده کند و دریافت جریمه دیرکرد به عنوان آخرین ابزار باشد، البته به شرط این که به حساب بانک واریز نشود، بلکه به حسابی به نام صندوق جرایم واریز شود و از آن به کسانی که دچار عسر و حرج شده اند و قدرت پرداخت بدهی خود به بانک ها را ندارند، بعد از اثبات عسر و حرج آنان توسط دستگاه قضایی، کمک کرده و از این محل بدهی آنان به بانک تسویه گردد تا منابع مالی و مؤسسات مالی، بلوکه نشود و ذمه ی بدهکاران از بدهی به بانک آزاد گردد.

کلید واژه ها:

ربای قرضی، فرار از ربا، فقه امامیه، پول امروزی، تورم

پیشگفتار

نظام اقتصادی و معیشتی سالم، آرمانی بوده که نیک اندیشان و مصلحان، همیشه در راه استقرار آن تلاش کرده اند. نگاهی به مباحث «مدینه ی فاضله» و «جامعه ی نمونه» که فیلسوفان قبل از میلاد در بحث فلسفه سیاسی از خود به جا گذاشته اند، نشان می دهد که آنان در ترسیم اصول و معیارهای مدینه فاضله، تاچه حد در تکاپوی نظام اقتصادی مطلوب بوده اند.

اما تاریخ به روشنی گواه است که اکثر این تلاش ها از آن رو که از دستورات آسمانی فاصله داشته اند عقیم و نازا بوده اند و برای انسان دستاورد چشمگیری نداشته است. ولی اسلام همچون ادیان دیگر الهی، از آنجا که از خداوندگار هستی دستور می گیرد و با بی نهایت، پیوندخورده است، انسان و نظام اقتصادی او را هم در گستره ی وسیعی مطرح کرده، و به بشر در افق بالا و با اهداف والایی نگریسته است.

در نظام عقیدتی اسلام، همه کردارها و فعل و انفعال ها، از جمله کردارهای اقتصادی در جهت رشد روحی و اعتلای معنوی انسان است؛ در این نظام هدف آن نیست که جامعه فقط در بعد مادی فربه شود بلکه جنبه های روحی او هم مد نظر است، از این رو، سیستم اقتصادی این مکتب و امر و نهی های معیشتی آن در جهت های ذکر شده می باشد. پرهیز از ظلم و یاری رساندن به مظلوم و مدد رسانی و تعاون به یکدیگر از جمله توصیه های عمده ای است که در این دین به آن توجه شده است، زیرا به زندگی سعادت مند و رشد روحی و نزدیکی انسان به خدا کمک می کند. در همین راستا است که در نظام اقتصادی اسلام حرمت ربا و مشروعیت قرض مورد توجه قرار گرفته است و مردم را به شدت از نزدیک شدن به ربا پرهیز داده و به قرض و کمک کردن به دیگران سفارش کرده اند، زیرا ربا بهره کشی و ظلم است و قرض، تعاون و مدد رسانی است.

مقدمه

دربستر تاریخ، حوادث و پدیده های اجتماعی بسیاری رخ می دهد که در پیدایش و دگرگونی های شان عوامل متعددی از قبیل زمان، مکان، آداب و رسوم و... مؤثر می باشند و در نتیجه شکل جدیدی از خود را در صحنه ی اجتماع ظاهر می سازند. لازمه ی درک صحیح از ماهیت و ویژگی های آنها این است که؛ هم وضع سابق و تحولات تاریخی آن، و هم موقعیت فعلی و عوامل متعددی که در تکوین و تحولات آنها مؤثر بوده، به دقت مورد شناسایی قرار گیرد. این درک و شناسایی از آن پدیده ها، برای فقیهان ما لازم است؛ زیرا در غیر آن صورت نخواهند توانست حکم آن پدیده را بیان کنند؛ در حالی که ما اعتقاد داریم در هر زمان و مکانی، حکم هر پدیده ای را می توان از منابع اصیل اسلامی، استنباط و استخراج کرد؛ همان گونه که خداوند متعال در قرآن کریم می فرماید:

«وَنزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُسْلِمِينَ»^۱

ترجمه: «ای پیامبر! قرآن را بر تو نازل کردیم، در حالی که روشن و بیان کننده ی هر چیزی و راهنما و مژده دهنده ی مسلمانان است.»

بنابراین فقیه، برای دستیابی به حکم صحیح هر پدیده ای، قبل از هر چیز، باید ماهیت و ویژگی های آن پدیده را بشناسد. این شناخت از سوی کارشناسان آن موضوع یا توسط خود فقیه - اما نه از آن رو که فقیه است بلکه به عنوان کارشناس آن موضوع - انجام می گیرد.

۱. سوره نحل، آیه ۸۹

بعد از آن که موضوع و ماهیت پدیده ای برای فقیه معلوم شد، آن گاه، آن موضوع به عنوان یک فرع فقهی به اصل مناسب آن ارجاع داده می شود، تا احکام مترتب بر آن توسط فقیه بیان گردد. میزان توفیق در این امر، به مهارت و تسلط فقیه بر اصول و منابع استنباط احکام و توانایی در اجاع صحیح آن موضوع به اصل مناسب بستگی دارد.

بنابراین برفقیه لازم است که:

اولاً: موضوع را خوب بشناسد.

ثانیاً: تسلط کافی بر منابع استخراج احکام داشته باشد.

ثالثاً: قدرت علمی کافی جهت تطبیق عنوان موضوع حکم، بر موضوع مورد نظر را داشته باشد.

نگاه منصفانه، این قضاوت را به دنبال خواهد داشت که در حوزه های علمیه در دوامراخیر کمبود چندانی وجود ندارد. ولی به نظر می رسد در امر اول (شناخت دقیق پدیده ها و موضوعات جدید) کاستی هایی در حوزه های علمیه وجود داشته باشد که گاهی مشکلاتی را برای فقیهان و کارگزاران نظام جمهوری اسلامی ایران ایجاد می کند.

پول یکی از پدیده های پیچیده اقتصادی است و بسیار ضروری است تا به عنوان یک موضوع فقهی و اقتصادی به نحو دقیق مورد بررسی قرار گیرد. اگر نظام بانکی ما بخواهد در ارتباط با پول هم از نظر شرعی و هم از نظر کارایی، صحیح عمل کند، باید سه کار اساسی مترتب بر هم، به صورت طولی و به طور دقیق انجام پذیرد:

۱. شناخت دقیق ماهیت و ویژگی های آن

۲. معلوم و مشخص شدن احکام فقهی آن

۳. به کارگیری و اتخاذ سیاست های پولی متناسب با آن ماهیت و ویژگی های شناخته شده و احکام فقهی مترتب بر آن.

احکام فقهی بسیاری از جهات متعدد بر پول، مترتب می باشد و از طرف دیگر، یکی از اهداف شکل گیری بانک ها نحوه به کارگیری صحیح پول در اقتصاد بوده و امروزه هم، بانک ها در ارتباط با آن، سیاست های متنوعی را در پیش می گیرند.

در نظام اسلامی، نحوه به کارگیری پول و سیاست های مرتبط با آن، بستگی به احکامی دارد که فقیه بر آن مترتب کرده است. بنابراین اگر ماهیت و ویژگی های پول به طور دقیق معلوم نشود، ممکن است احکام لازم مترتب بر آن به نحو صحیح، معلوم و مشخص نگردد و در پی آن، سیاست گذاران پولی و بانکی دستشان در ارتباط با اتخاذ سیاست های مفید پولی بسته باشد، و یا برعکس چنان با دست باز عمل کنند که مغایر با احکام مشروع بوده و مفسد اقتصادی هم در پی داشته باشد.

برای تحقق امر اول (شناخت دقیق ماهیت و ویژگی های پول) و امر سوم (بکارگیری و اتخاذ سیاست های پولی متناسب)، لازم است از علوم مختلف، از جمله مباحث علم اقتصاد درباره ی پول سود جست. توفیق کامل در هر مرحله، بسته به آن است که مرحله پیشین به طور کامل معلوم گردد. اقداماتی که در زمینه ی ماهیت پول امروزی انجام شده است، این است که؛ باتوجه به بررسی های صورت گرفته، تحولات پولی در یک نگاه تاریخی؛ یعنی از مبادلات پایاپای تا پول کاغذی مورد بررسی قرار گرفته است و نقش آن در اقتصاد مدرن به ویژه در نظام بانکی مورد تحلیل قرار گرفته است.

واژه پول یکی از موضوعاتی است که کشف احکام آن منوط به ارائه و تبیین ماهیت پول متداول می باشد. تحولات پولی در یک نگاه تاریخی نشان می دهد که از این پدیده، ابتدا به عنوان ابزاری برای تسهیل امر مبادله در بازار استفاده شده، اما امروز، خود، بازارهایی رابه وجود آورده است و انسان ها را واسطه ی تبادل خود ساخته و کلیه اهرم های جریانات اقتصادی را به زیر سلطه ی خود کشیده است. بدین ترتیب با شناخت وسیع و ادراک عمیق از عنصر پول و نقش خطیر آن در اقتصاد مدرن، به ویژه در نظام بانکی جدید و رسالت آن در روابط معاملات پولی ملی و بین المللی و بررسی وجوه تمایز و تشابه این پدیده، با آنچه در صدر اسلام تحت عنوان «نقدین» و در عصر متأخر تحت عناوین دیگری جریان داشته، پیگیر این موضوع خواهیم شد که پول در جریان حیات اقتصادی ملت ها چه هویتی داشته و دارد و نیز چه احکامی بر آن مترتب می باشد.

مباحثی که در زمینه ی ربا صورت گرفته است این است که؛ موضوع بهره و ربا از مهم ترین موضوعاتی است که نه تنها در هر سیستم اقتصادی بخش عمده ای را تشکیل می دهد، بلکه در تعیین شکل سیستم اقتصادی سهم بسزایی دارد، به همین جهت، بحث در مورد بهره و ربا در تاریخ تمدن بشر سابقه ای بسیار طولانی دارد. همچنین از ربا به عنوان عاملی در جهت ضربه زدن به اقتصاد عمومی جامعه و به هم زنده نظام اقتصاد معتدل و سوق دهنده ی سرمایه و ثروت از طبقه ای به طبقه ی دیگر یاد شده است.

همچنین، موضوعی تحت عنوان ربا، بیع سلم، رهن و قرض در فقه امامیه و مذاهب اربعه بر اساس کتاب الفقه علی المذاهب الاربعه ی عبدالرحمن جزیری مورد مقارنه و تطبیق قرار گرفته است.

آنچه در این پایان نامه در پی آن هستیم این است که؛ ربا در چه صورتی تحقق می یابد؟ آیا فرار از ربا با استفاده از حیلها جایز است یا نه؟ فلسفه و ادله ی حرمت ربا چیست؟ و سپس ماهیت پول امروزی را تحلیل نموده و وجه اشتراک و افتراق آن با پول های قدیم را بررسی نموده و احکامی که باید بر

- پول های امروزی جاری شود را بیان نموده، وبالاخره این که باتوجه به ارزش اعتباری داشتن پول امروزی، ربا بودن یا نبودن اخذ اضافی، به عنوان جبران کاهش ارزش آن مشخص می شود.
- سؤالات اساسی و فرضیه هایی که در این پایان نامه، در پی پاسخ گویی به آنها هستیم عبارت اند از:
۱. آیا ربا در تمام ادیان تحریم شده است؟
فرضیه: ربا در تمام ادیان تحریم شده است.
 ۲. ادله ی حرمت ربا چیست؟
فرضیه: ادله ی حرمت ربا، کتاب، سنت و اجماع فقها است.
 ۳. حرمت ربا در قرآن دفعی است یا تدریجی؟
فرضیه: حرمت ربا در قرآن دفعی نازل شده است و در مقام اجرا به طور تدریجی اعمال شده است.
 ۴. آیا فرار از ربا با حيله های شرعی جایز است؟
فرضیه: فرار از ربا با حيله های شرعی جایز نیست.
 ۵. آیا ماهیت پول های امروزی با پول های قدیمی یکی است؟
فرضیه: ماهیت پول های امروزی و قدیمی باهم تفاوت دارند.
 ۶. پول های امروزی مالیت دارند یا نه؟
فرضیه: پول های امروزی مالیت دارند، اما مالیت آنها، اعتباری است.
 ۷. پول های امروزی مال مثلی محسوب می شوند یا قیمی؟
فرضیه: پول های امروزی نه به طور مطلق مثلی هستند و نه قیمی.
 ۸. قرض گیرنده در هنگام ادای قرض خود، مبلغ اسمی را ضامن است یا قدرت خرید آن را ضامن است؟
فرضیه: قرض گیرنده در هنگام ادای قرض خود، ضامن قدرت خرید آن است.
 ۹. اخذ جریمه ی دیرکرد از مشتری جایز است یا نه؟
فرضیه: اخذ جریمه ی دیرکرد از مشتری جایز نیست.
- اینها سؤالات و فرضیه هایی هستند که در این پایان نامه به طور مفصل مورد بررسی قرار می گیرند.
- این پایان نامه مشتمل بر پنج فصل است:
- در فصل اول، معنای لغوی و اصطلاحی ربا، اقسام ربا و موضوعشان مورد بررسی قرار گرفته، و سپس به تاریخچه ی ربا، حریم ربا و حکم ربا خوار اشاره خواهد شد.
- در فصل دوم، ضمن بررسی حرمت ربا از دیدگاه قرآن، سنت و اجماع فقها، به فلسفه ی حرمت ربا اشاره می شود.

درفصل سوم، ابتدا به حيله در ربای معاملی و قرضی، اشاره می شود، سپس آیات مربوط به ربا، دیدگاه موافقان و مخالفان حيله های ربوی و اشکال هایی که بر حيله های ربا وارد شده است، مورد بررسی قرار می گیرند، وبعد از آن به راههای جدید فرار از ربا از قبیل اوراق قرضه، سپرده های سرمایه گذاری مدت دار، فروش اقساطی سهم شرکت، و اوراق مشارکتی پرداخته می شود.

درفصل چهارم، ابتدا به پول و تاریخچه ی آن، وجوه اشتراک و افتراق پول قدیم و جدید اشاره می شود، وبعد از آن، ماهیت پول امروزی را با توجه به تورّم و کاهش ارزش آن، و ضمانت پول را از منظر فقیهان مورد نقد و بررسی قرار می دهیم.

وبالآخره در فصل پنجم، به جریمه ی دیرکرد در قوانین ایران اشاره می شود، وبعد از آن، جواز اشتراط جریمه ی دیرکرد در ضمن عقد، از منظر فقه اشاره، و در نهایت به حلال یا حرام بودن جریمه ی دیرکرد و ابزارهای جایگزین آن می پردازیم.

فصل اول

کلیات

فصل اوّل

کلیات

۱-۱- ربا در لغت

راغب در کتاب «مفردات» می گوید:

ربا در لغت دارای دو معنا است:

۱. زیادی

۲. علوّ

در «لسان العرب» آمده است:

«والاصل فيه الزيادة من ربا المال اذا زاد وارتفع ونما»^۲.

ترجمه: «ربا در لغت به معنای یک نوع زیاده اضافی است که در اموال و ثروت به وجود می آید».

«المنجد» هم ربا را به طور مطلق، «افزایش و زیادی» معنا کرده است.^۳

در لغت نامه ی دهخدا ربا به معنای «سود» آمده است.^۴

۱. راغب اصفهانی، ابوالقاسم، معجم المفردات ص ۱۹۲

۲. ابن منظور، لسان العرب ج ۱۴ ص ۳۰۵

۳. معلوف، لویس، المنجد ص ۱۷۹

۴. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، ص ۳۸۰

در «تفسیر المنیر»^۱ و «کنز العرفان»^۲ هم معنای لغوی ربا «زیادی» ذکر شده است. بنابراین می توان گفت که؛ زیادی، فزونی، علو و سود، معانی لغوی برای ربا می باشد.

۱-۲- ربا در اصطلاح

برای ربا در اصطلاح، تعاریف چندی ذکر شده است که هر چند، ظاهر عبارت ها مختلف است ولی ماهیت همه یکی است از جمله:

محقق حلی درباره ی ربا می نویسد:

«ویشبت [الربا] فی کل مکیل اوموزون مع الجنسیة وضابط الجنس ما یتناوله اسم خاص»^۳

ترجمه: «وربا ثابت می شود در هر چیزی که مکیل و موزون باشد با جنس خودش (اگر زیادی باشد ربا است) و معیار جنس واحد این است که؛ اسم خاص شامل او بشود».

در «شرایع الاسلام» در تعریف ربا آمده است:

«ربا با دو وصف جنس و مکیل و موزون بودن در قریب و در قرض نیز با شرط نفع ثابت می شود».^۴

«شهید اول» ربا را چنین تعریف کرده است:

«المتجانسان اذا قدرا بالکیل اولوزن وزاد احدهما»^۵

ترجمه: «ربا در دو هم جنس، هرگاه باکیل یا وزن اندازه گیری شوند در حالی که یکی از آن دو جنس از دیگری بیشتر باشد ثابت می شود».

«صاحب جواهر» در تعریف ربا می گوید:

«.... بیع الربا هوبیع المشتمل علی الزیادة...»^۶

ترجمه: «.... منظور از بیع ربوی همان بیعی است که مشتمل بر زیاده باشد...».

سپس «صاحب جواهر» از «فقه راوندی» نقل می کند:

۲. زحیلی، وهبه، تفسیر المنیر، جلد ۳ و ۴ ص ۱۱۷

۳. حلی، مقداد بن عبدالله، کنز العرفان ج ۲ ص ۳۶

۴. حلی، ابوالقاسم، مختصر النافع ص ۱۲۷

۵. حلی، ابوالقاسم، شرایع الاسلام ص ۱۷۰

۶. العاملی، شمس الدین محمد بن مکی (شهید اول)، اللمعه الدمشقیه ص ۸۰

۷. نجفی، محمد بن حسن، جواهر الکلام ج ۲۳ ص ۳۳

«الربا، الزيادة على رأس المال من جنسه او مماثله»^۱.

ترجمه: «ربا زیاده بر سرمایه است، چه از همان جنس یا از مثل آن باشد».

امام خمینی رحمه الله علیه ربا را چنین تعریف می کند:

«ربا عبارت است از: دریافت زیادی در مبادلات دوکالای هم جنس که موزون و مکیل باشند و یا

دریافت اضافی در قرض»^۲.

درکنز العرفان نیز چنین تعریف شده است:

«... شرعا هو الزيادة على راس المال من احد المتساويين جنسا مما يكال او يوزن...»^۳.

ترجمه: «... در شرع به آن زیادی ربا گفته می شود که دوکالای هم جنس مکیل و موزون را به تفاضل

مبادله کنند...».

از آنچه که گفتیم می توان نتیجه گرفت که؛ ربا در تمام عبارات های گفته شده مساوی با معنای

لغوی «زیادتی» است و فقط مصداق را با عبارت مذکور بیان کرده اند. به عبارت دیگر خواسته اند

بگویند که؛ هر زیادتی محکوم به حکم حرمت ربا نیست، بلکه یکی در معاملات هم جنس، در صورتی

که مکیل یا موزون باشند، و دیگری در قرضی که دریافت اضافی صورت گیرد، ربا تحقق می یابد.

۱-۳- اقسام ربا

ربا در اسلام به دو قسم اصلی تقسیم می شود.

۱. ربای معاملی

۲. ربای قرضی

۱-۳-۱- ربای معاملی

اگر دوکالای هم جنس، به صورت غیر مساوی با یکدیگر مبادله شوند، این معامله، ربوی و چنین

ربایی، ربای معاملی خواهد بود. به عبارت دیگر: «ربای معاملی» عبارت است از؛ معامله ی یک شیء با

۱. همان

۲. خمینی (امام) روح اله، تحریر الوسیله، ج ۱ ص ۶۵۳

۳. حلی، مقداد بن عبدالله، کنز العرفان، ج ۲، ص ۳۶

مثل آن، همواره با زیادی عینی، مانند فروش یک کیلو برنج به دوکیلو، یا زیادی حکمی، مانند فروش نقدی یک کیلو برنج به یک کیلو از آن به صورت نسیه.^۱

حال با توجه به تعریف ربای معاملی سؤالی که می تواند در اینجا مطرح شود این است که آیا ربای معاملی در معدودات (آنچه به عدد معامله می شود) حرام است؟ اکثر فقها از جمله علامه حلی^۲ و شهید اول^۳ معتقدند که ربای معاملی فقط در اجناسی است که به وزن یا پیمانه معامله می شوند و در صورتی که کالاهایی به صورت عددی مبادله گردد، ربای معاملی تحقق پیدا نمی کند. آنها معتقدند که معامله ی سه عدد تخم مرغ با دو عدد در آنجایی که تخم مرغ به عدد مبادله می شود اشکالی ندارد.

اما شهید مطهری معتقد است که؛ ربا در معدودات نیز جاری است و در همین زمینه فرموده است: «صرف معدود بودن یا مکیل و موزون بودن چگونه می تواند ملاک حکم باشد در حالی که ملاک حرمت ربا، ظلم بودن آن است، مخصوصا بعضی از اشیا در بلدی معدود است و در بلد دیگری موزون، و یا برحسب زمانها تفاوت می کند. در حالی که این تفاوت ها صرفا تابع معمول و مرسوم است بدون این که تغییر ماهوی در معامله ایجاد کند، آیا ممکن است ربای محرم (به شدتی که میدانیم) محلل شود».^۴

شهید مطهری رحمه الله علیه در جای دیگر می فرماید:

«... مکیل و موزون خصوصیت ندارد، مقدر خصوصیت دارد. یعنی قابل تقدیر و مقصود، همان کمیت است ... میان معدودهایی که ارزش آنها به کمیت است و میان مکیل و موزون، در این جهت فرقی نیست».^۵

ایشان در ادامه میان معدودهایی که ارزش آنها به کمیت است و بین معدودهایی که چنین نیستند فرق می نهد و می فرماید:

«شک نیست که در بعضی چیزها، اساسا ربای معاملی معنا ندارد، مثل اسب، چون ارزش اسب به کمیت آن نیست، و ربا به کمیت برمی گردد. بسا هست که ارزش یک اسب، معادل است با ده اسب دیگر، در مورد چیزهایی که ارزش آنها به کمیت نیست معنا ندارد ربای معاملی حرام باشد، و گاهی

۱. خمینی (امام) روح اله. تحریر الوسيله، ج ۱ کتاب البیع ص ۵۳۶. مطهری، مرتضی، ربا، بانک و بیمه، ص ۷۷

۲. حلی، ابوالقاسم، مختصر النافع، ص ۱۲۷، شرایع السلام ص ۱۷۹

۳. العاملی، شمس الدین محمد، اللمعه اللمشقیه ص ۸۳

۴. مطهری، مرتضی، ربا، بانک و بیمه، ص ۲۰۵

۵. همان، ص ۷۸